

Власенко О.М. Навчально-педагогічні ситуації у підготовці сучасного вчителя // Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – С. 361-368.

НАВЧАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ СИТУАЦІЇ У ПІДГОТОВЦІ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ

Перехід до нової особистісної парадигми у межах вищої освіти, підготовлений розвитком педагогічної думки в Україні та за її кордонами передбачає безпосереднє входження студентів до складного простору соціальної, професійної (педагогічної) та особистісної самореалізації.

Застосування особистісно-діяльнісного підходу під час підготовки майбутнього вчителя пояснюється тим, що саме діяльність є основою, засобом і вирішальною умовою розвитку особистості. Ми цілком поділяємо слушну думку О. М. Леонтьєва про те, що діяльність людини є процесом, у якому здійснюються переходи між полюсами суб'єкт-об'єкт, тобто відбувається перехід об'єкта в його суб'єктивну форму і, водночас, під час діяльності здійснюється перехід в об'єктивні результати ¹.

Мета особистісно-зорієнтованої освіти – створення умов для повноцінного розвитку індивідуума: здатність людини до вибору; вміння рефлексувати, оцінювати своє життя; пошук сенсу життя, творчість; формування образу " Я"; відповідальність (відповідно до "Я відповідаю за все"); автономність особистості.

В особистісно орієнтованій освіті учень – головна дійова особа усього освітнього процесу. Педагог стає не стільки "джерелом інформації" і "контролером", скільки діагностом і помічником у розвитку особистості учня ².

Організація такого навчального процесу припускає наявність управління, формула якого була запропонована М. Монтесорі – "допоможи мені зробити це самому".

Особистісно орієнтована освіта спрямована на навчання, виховання і розвиток усіх учнів з урахуванням їх індивідуальних

¹ Бондаревская О.В. Теория и практика личностно ориентированного образования // Педагогика. – 1996. – № 5.

² Якиманская И.С. Разработка технологии личностно ориентированного обучения // Вопросы психологии. – 1995. – № 2.

особливостей: вікових, фізіологічних, психологічних, інтелектуальних; освітніх потреб, орієнтацію на різний рівень складності програмного матеріалу, доступного учневі; розподіл учнів за однорідними групами: здібностям, професійній спрямованості; ставлення до кожної дитини як до унікальної індивідуальності³.

Традиційний навчально-виховний процес має своїм пріоритетом саме навчання, тоді як особистісно зорієнтоване навчання – учіння. В особистісно орієнтованому навчанні головним є як особистість дитини, так і особистість учителя, їх взаємозв'язки між ними. Основою розвитку навчання і виховання дитини є навчально-пізнавальна діяльність, де в процесі спілкування з учителем і однолітками формується соціальна сутність і життєва активність особистості, встановлюється зв'язок з людьми⁴.

Отже, процес спілкування вчителя і учня є суттєвим компонентом особистісно-зорієнтованого навчання. Успішність навчального процесу залежить від того, наскільки майбутній учитель зможе професійно надати компетентну допомогу школярам у формуванні основних компонентів навчальної діяльності з урахуванням індивідуальних і вікових особливостей, адже на уроках з особистісно орієнтованим підходом необхідно орієнтуватися на самостійну роботу, самостійні відкриття учня.

Згідно теорії Л. С. Виготського, О. М. Леонтьєва та їх послідовників, навчання розглядається як спеціально організований процес, у ході якого дитина здійснює навчальну діяльність, в процесі якої відбувається інтеріоризація (зовнішні предметні дії перетворюються на внутрішні, когнітивні (мислення, пам'ять, сприйняття). Діяльність, таким чином, виступає як зовнішня умова розвитку у дитини пізнавальних процесів.

Формування педагога творчого, ініціативного, самокритичного може бути здійснено лише тоді, коли майбутній учитель уже в роки навчання у педагогічному ВНЗ буде поставлений в умови, наближені до його практичної діяльності за допомогою активних методів

³ Гурова Л.Л. Психологический анализ решения задач. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1976. – 327 с.

⁴ Березюк О.С. Моделювання педагогічних ситуацій як засіб підготовки майбутнього вчителя до спілкування з учнями: Монографія. – Житомир: ЖДПУ, 2003.; Явоненко О.Ф. Савченко В.Ф. Комплексний підхід до розв'язування проблем фахової підготовки студентів педвузу // Педагогіка і психологія.-Київ, 1996. – № 4. – С. 167-173.

навчання, що готують його до співпраці з учнями. Як свідчать дослідження І.А.Зязюна, Л.В.Кондрашової, Н.В.Кузьміної, Л.Ф.Спіріна, В.А.Семиченко, О.С.Березюк та ін. одним із таких ефективних методів є моделювання навчально-педагогічних ситуацій.

Моделювання – це метод безпосереднього оперування об'єктом, під час якого досліджується не сам об'єкт, а допоміжна штучна система, яка знаходиться в об'єктивній відповідності з ним.

У деяких дослідженнях „навчально-педагогічну ситуацію” пояснюють як детерміновану соціальними чинниками мету професійної діяльності вчителя, яка передбачає різнобічне розкриття і збагачення особистісного потенціалу кожного учня у процесі його життєдіяльності; або тлумачать як сукупність зовнішніх і внутрішніх чинників, що детермінують активність суб'єкта. Навчально-педагогічна ситуація або задача включає в себе мету, умови (відоме) й шукане (невідоме), яке міститься у запитанні. Ці елементи перебувають у певних зв'язках і залежностях між собою, за допомогою яких здійснюється пошук і виявлення невідомих елементів через задані. Тому педагогічна ситуація утворюється у процесі усвідомлення проблемної ситуації та співвідношення її з метою навчання та виховання (О.А.Дубасенюк, В.А.Ковальчук).

Навчально-педагогічна ситуація – це така особлива одиниця навчального процесу, за якої учневі недостатньо наявних знань для розв'язання, виконання теоретичного чи практичного завдання, що породжує суб'єктивну потребу в нових знаннях, стимулює пізнавальну активність школяра⁵.

Навчально-педагогічні ситуації, які використовуються в процесі підготовки майбутнього учителя виступають, як проміжна ланка між педагогічною теорією і безпосередньою роботою в школі. При роботі з моделями, на відміну від реальної практики, значно знижується і суб'єктивна тривога студентів за можливі помилки; процес моделювання навчальних ситуацій на початкових етапах проходить за безпосередньою участю і контролем керівника, який здійснює оперативну корекцію й оцінку прийнятих рішень.

⁵ Березюк О.С. Моделювання педагогічних ситуацій як засіб підготовки майбутнього вчителя до спілкування з учнями: Монографія. – Житомир: ЖДПУ, 2003.; Кузьміна Н.В. Методы системного педагогического исследования: Уч. пособие. – Л.: Лен. гос. ун-т, 1980. – 172 с.

У процесі виховання та навчання ситуації можуть виконувати різні функції. Вони застосовуються з метою: 1) більш докладного роз'яснення на заняттях теоретичних положень; 2) ефективної організації застосування знань на практиці та показу практичного значення теоретичних положень; 3) повторення, відтворення та закріплення знань; 4) контролю та самоконтролю знань, умінь та навичок; 5) формування вмінь творчого використання знань у нових умовах; 6) організації цілеспрямованої підготовки студентів до наступної лекції, практичного заняття, практичної діяльності⁶.

Н.В.Кузьміна вважає, що педагогічна ситуація стимулює пошук шляхів подолання труднощів під час педагогічної діяльності, зокрема найкращого способу досягнення певного результату, тому розв'язання педагогічних ситуацій – це водночас і пошук шляхів подолання труднощів, і процес досягнення певної виховної мети⁷.

Для створення і розв'язання навчальної ситуації необхідні: проблеми, суперечності між старим і новим, відомим і невідомим, недостатність стандартних засобів діяльності; наявність пізнавальної потреби; фізичні, інтелектуальні, операційні можливості діяльності. Учень опиняється в інтелектуально складній ситуації, з якої повинен знайти вихід. Як правило, про проблемну ситуацію свідчать запитання: "Чому?", "Як?", "У чому причина?", "Який зв'язок між цими явищами?" та ін.

При цьому навчальний матеріал, який вивчається, виступає як матеріал для створення навчально-педагогічної ситуації, в якій дитина здійснює деякі (специфічні для цього навчального предмету) дії.

Проектуючи навчальні ситуації, необхідно враховувати вік дитини (наприклад, те, що провокує на дію молодшого школяра, залишає байдужим і пасивним підлітка); специфіку навчального предмету (навчально-педагогічна ситуація на уроці української літератури якісно відрізняється від навчальної ситуації на уроках іноземних мов)⁸.

⁶ Пехота О.М., Кіктенко А.З. Освітні технології: Навчально-методичний посібник. – К.: А.С.К., 2001.

⁷ Кузьміна Н.В. Методы системного педагогического исследования: Уч. пособие. – Л.: ЛГУ, 1980. – 172 с.

⁸ Щербань П.М. Навчально-педагогічні ігри – активна форма підготовки майбутніх вчителів. // Вища і середня педагогічна освіта. – Київ, 1993. – № 6. – С. 68-73.

Створення банку таких навчальних ситуацій – одне з найважливіших завдань у підготовці майбутнього вчителя.

Навчально-педагогічна ситуація – це частина уроку, що диференціюється, включає комплекс умов, необхідних для отримання результатів. Теоретично і практично доцільно підрозділяти навчально-педагогічні ситуації на потенційні і актуальні. До перших відносяться заплановані навчальні ситуації, основними елементами якої є: мета, зміст (завдання); методи і засоби роботи; час; місце роботи (шкільний кабінет, майстерні тощо); способи перевірки результатів. Якщо в потенційну навчальну ситуацію включаються вчитель і учні, вона перетворюється на актуальну; відбувається процес навчання, учні опановують знання, уміння та навички. Одночасно у них формуються відповідні якості особистості, розвиваються пізнавальні здібності.

У навчальній діяльності студентів моделювання застосовується в основному в процесі теоретичної підготовки до спілкування – майбутній учитель моделює діяльність учня (прогнозує процес його навчального пізнання) і сам об'єкт навчального пізнання, тобто використовує обидві виділені форми моделювання⁹.

Для успішного навчання студентів розв'язувати навчально-педагогічні ситуації враховуються такі моменти: по-перше, майбутній учитель повинен зрозуміти і вбачати неминучість зустрічі зі складними ситуаціями в педагогічній роботі, осмислювати реальні причини виникнення таких ситуацій, побачити труднощі їх розв'язку і необхідність оволодіння засобами їх попередження; по-друге, педагогічна ситуація є дійовим засобом активізації пізнавальної діяльності студентів, удосконалення їх мислительних операцій, таких, як синтез, аналіз, узагальнення, доведення, перенесення знань у нові умови та ін.

Моделювання педагогічних ситуацій регламентується певними правилами, які відображають реальні умови і закономірності. Насамперед потрібно звернути увагу на такі з них: чисельність і різноманітність реальних педагогічних ситуацій; якісні відмінності об'єктів, щодо яких приймаються керівні рішення; специфіка самого процесу прийняття таких рішень характеризується недостатньою визначеністю вихідних даних, схоластичним характером багатьох

⁹ Явоненко О.Ф. Савченко В.Ф. Комплексний підхід до розв'язування проблем фахової підготовки студентів педвузу. // Педагогіка і психологія. – Київ, 1996. – № 4. – С. 167-173.

педагогічних явищ, індивідуальними особливостями суб'єктів управління¹⁰.

Навчально-педагогічна ситуація дозволяє викладачу поставити студента на місце будь-кого з дійових осіб фрагменту уроку, та спостерігати за його ставленням до інших учасників дії, реакцією на події, що відбуваються в класі. Спостереження за поведінкою студентів у таких ситуаціях дозволяє оцінити вміння студентів проявляти свої почуття, ділитись думками, відчувати себе на місці іншої людини. Навчально-педагогічні ситуації створюють можливості для моделювання реальних життєвих ситуацій та поведінки в них.

Відповідно до своїх функцій навчальні ситуації підрозділяються на два типи – однорідні і неоднорідні. Однорідні ситуації відносяться до однієї ланки навчального процесу, неоднорідні – до різних ланок, тобто виконують різні дидактичні завдання. Залежно від ряду умов в уроках представлені різні поєднання неоднорідних і однорідних ситуацій.

Учні в процесі уроку повинні бути включені в серію взаємозв'язаних навчально-педагогічних ситуацій, які об'єднані спільною метою. Це, в свою чергу, забезпечує логічну цілісність уроку. Часто майбутні вчителі дотримуються двох протилежних позицій: одні звертають увагу в основному на загальну структуру уроку, не розробляючи детально його частин; інші, навпаки, ретельно розробляють частини, навчальні ситуації, але недостатньо продумують їх узгодження. Жодна з цих позицій не є правильною і не може привести до ефективної організації навчання на уроці.

Майбутній учитель повинен навчитися створювати навчальні ситуації як особливі структурні одиниці навчальної діяльності. Творчість майбутнього педагога повинна спрямовуватися на створення навчальних ситуацій, розробку способів переробки навчального завдання у навчальну ситуацію.

Проектування навчального процесу за таких умов передбачає визначення педагогічних завдань, необхідних для розв'язання на даному етапі навчального процесу, відбір навчального матеріалу, визначення способів організації навчальних ситуацій (методичних

¹⁰ Дубасенюк О.А., Семенюк Т.М., Антонова О.Є. Професійна підготовка вчителя до педагогічної діяльності: Монографія. – Житомир: Житомирський держ.пед.ун-т, 2003. – 192 с.

засобів, дидактичного забезпечення, дії учителя, учнів), прогнозування можливих дій дітей.

Сутність ситуативності зводиться до того, що її реалізація неможлива без особистісної орієнтації, оскільки створення навчально-педагогічних ситуацій як системи взаємовідносин можливе лише за умов хорошого знання особливостей учнів, їх особистого досвіду, контексту діяльності, інтересів, почуттів та їх статусу в класі.

Форма взаємодії в ситуації: співпраця і конфронтація (відкрите (приховане) неприйняття позицій протилежних сторін з причин об'єктивно-суб'єктивного характеру).

Соціально-психологічні умови навчальної діяльності вимагають, щоб учень, студент поведився не відповідно до своїх бажань, а відповідно до певних вимог, які регламентують процес навчання.

У педагогічній літературі виділяють такі методичні прийоми створення навчально-педагогічних ситуацій: виявлення різних точок зору на одне і теж питання; створення учителем протиріч; мотивація для розв'язання протиріч; організація протиріч у практичній діяльності учнів; розгляд задач з різних позицій (наприклад, за професійним принципом: слідчий, економіст, психолог); спонукання учнів до порівняння, узагальнення, висновкам у проблемній ситуації, зіставлення фактів; постановка конкретних запитань, які сприяють узагальненню, обґрунтуванню, конкретизації, логіці міркування; висунення дослідницького завдання; висунення проблемної ситуації в умові задачі (наприклад, з недостатніми даними, з допущеними помилками); створення проблемної ситуації за допомогою обмеження часу її вирішення.

У навчальному процесі вищої школи практичне зайняття покликане забезпечити подальший розвиток мислення студентів. Студент повинен "бачити" в теорії, що вивчається, предметно представлену педагогічну дійсність¹¹. При цьому на практичних заняттях з педагогічних дисциплін доцільно використати наступні види завдань: завдання, які дозволяють студентам зрозуміти сутнісні ознаки педагогічних понять, процесів, явищ, вони містять констатацію факту, події, що вимагають послідовності в міркуванні,

¹¹ Березюк О.С. Моделювання педагогічних ситуацій як засіб підготовки майбутнього вчителя до спілкування з учнями: Монографія. – Житомир: ЖДПУ, 2003.

виділенні смислових одиниць, сутнісних ознак; завдання, які виявляють гнучкість мислення і усвідомленість педагогічних знань студентів, вони припускають вибір з сукупності теоретичних положень, необхідних для правильного вирішення; завдання, які розвивають уміння передбачати передбачуваний результат до педагогічної дії, вони закріплюють уміння співвідносити педагогічні засоби і способи з особливостями об'єкту педагогічної дії; завдання, які вимагають знань про різні методи навчання, рішення цього типу завдань пов'язане з аналізом і синтезом, операціями порівняння, зіставлення і узагальнення, вони розвивають уміння класифікувати педагогічні явища, здійснювати перенесення знань, створювати нові способи виконання педагогічної діяльності; завдання, пов'язані з оцінкою, і доказом педагогічної дії, ці завдання дозволяють формувати у студентів уміння орієнтуватися в складній ситуації, швидко, оперативно використати педагогічні знання і застосовувати їх в нестандартних умовах ¹².

Мета усіх цих завдань полягає не стільки в отриманні правильних або неправильних відповідей студентів, скільки в залученні їх до практичної педагогічної діяльності, а точніше – до окремих її елементів у різних педагогічних ситуаціях.

Технології особистісно орієнтованого навчання можуть створити максимально сприятливі умови для розвитку та саморозвитку особистості учня, виявлення та активного використання його індивідуальних особливостей у навчальній діяльності. Основні елементи технології: виявлення суб'єктного досвіду учня, формування наукових знань із опорою на досвід учня, узгодження нових понять із суб'єктним досвідом учня. Базовою орієнтацією педагога у контексті даної технології є його послідовне ставлення до вихованця як до особистості, самосвідомого і відповідального суб'єкта власного розвитку, як до суб'єкта виховної взаємодії. Особистісно орієнтоване навчання передбачає розвиток критичного мислення учнів, що потребує діалогічної ситуації, вільної, творчої особистості.

¹² Бондаревская О.В. Теория и практика личностно ориентированного образования // Педагогика. – 1996. – № 5; Семиченко В.А. Психологические основы процесса профессиональной подготовки студентов вуза: Учеб. пособие. – Полтава, 1991.